

14. *Абрашкевич М. М.* Прелюбодеяние с точки зрения уголовного права: Историко-догматическое исследование. — О.: Экон. тип., 1904. — 640 с.
15. *Кропачев Н. М.* Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 1999. — 316 с.
16. *Философский словарь* / Под ред. И. Т. Фролова. — М.: Политиздат, 1987. — 590 с.
17. *Глистин В. К.* Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. — 70 с.
18. *Поздняков Э. А.* Философия преступления. — М., 2001. — 576 с.
19. *Советское уголовное право. Часть общая* / Отв. ред. В. М. Чхиквадзе. — М.: Госюриздат, 1952. — 511 с.
20. О налоге с доходов физических лиц: Закон Украины от 22 мая 2003 г. // *Голос Украины*. — 2003. — 22 июля.
21. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973–2004):* Офіц. вид. / За заг. ред. В. Т. Маляренка. — К., 2004. — 334 с.

УДК 343.85

І. М. Горбачова

РОЗМЕЖУВАННЯ ЗАХОДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Позитивний розвиток суспільства, удосконалення його економічних, політичних, соціальних та інших інститутів, демократизація життя в суспільстві, гарантія прав та свобод людини об'єктивно сприяє вдосконаленню заходів попередження злочинності. Об'єктивні фактори зростання економічної злочинності, поширення злочинів проти майнових інтересів особи, проти життя, честі і гідності людини, поширення торгівлі людьми, надзвичайне зростання активності терористичних угруповань, організованої злочинності зумовлює необхідність удосконалення існуючих і розроблення нових ефективних заходів попередження злочинності. Попередження злочинності буквально означає захист людини, суспільства, держави від злочинних посягань. Це сукупність заходів, спрямованих на виявлення, обмеження або нейтралізацію факторів злочинності, а також на скасування факторів виникнення та поширення окремих видів та форм злочинності. У наш час попередження злочинності являє собою складний комплекс різноманітних заходів попереджувального впливу примусового та соціального характеру.

Відповідно до Загальної декларації прав людини держава повинна здійснювати захист громадян від свавільного втручання або зазіхання на належні людині від народження права та свободи. Застосування обмежень щодо осіб, які скоїли або могли скоїти суспільно небезпечні діяння, узгоджується з п. 2 ст. 29 Загальної декларації прав і свобод людини. Декларацією передбачається можливість застосування обмежень «виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших, а також задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві» [1, 41].

На сучасному етапі розвитку законодавства попередження злочинності здійснюється за допомогою примусових заходів і заходів, не пов'язаних із примусом (соціальної профілактики). Стосовно видів впливу, які належать до соціальної профілактики, немає необхідності встановлювати суворі межі їх застосування. Як зазначає В. Н. Кудрявцев, соціальна профілактика є модернізацією соціально-економічної, політичної та духовної сфер життя суспільства [2, 315]. Соціальну профілактику можна визначити як сукупність найрізноманітніших видів допомоги громадянам, які визначають їхню успішну соціалізацію і ресоціалізацію: медичну, психолого-педагогічну, матеріальну допомогу; підвищення освітнього, професійного і культурного рівня і т. п. Вичерпний перелік усіх видів впливу, які належать до соціальної профілактики, дати важко. Тому простіше сказати, що вона містить у собі все, що може позитивно впливати на людину, за винятком заходів відповідальності та безпеки.

Застосування ж примусових заходів попередження злочинності має бути чітко регламентоване законодавством. Однак радянська історія свідчить, що суспільна думка й державна політика в цьому питанні йшли по шляху від цілковитої державної сваволі до хворобливого остраху обмежити «абсолютні» права і свободи людини. Проблеми розмежування соціальної профілактики, покарання та заходів безпеки в попередженні злочинних посягань розглядалися у роботах П. І. Люблинського, В. Д. Набокова, Е. Я. Немировського, Н. С. Таганцева, А. А. Жижилєнко, В. Н. Кудрявцева, Н. В. Щедрина [2, 56].

З проблем підстав попереджувальної діяльності примусового характеру в кримінологічній літературі немає єдності і ясності. Частково це пов'язано з тим, що багато авторів не диференціюють соціальну профілактику, в основі якої відсутній примус, і примусове попередження, до якого належать заходи компенсації, безпеки і покарання. Так професор В. Н. Кудрявцев розуміє під заходами безпеки заходи, що застосовуються з метою захисту людини, суспільства, промислових, військових, наукових та інших об'єктів від злочинних посягань невизначеного кола осіб. Тобто йдеться про усунення умов, які дають змогу скоїти злочинне посягання: усунення технічних та організаційних умов, які можуть бути використані злочинцем, інформаційна та виховна робота з населенням, надання допомоги жертвам злочинних посягань [2, 317].

Однак різниця між цими двома видами попередження істотна. Якщо в першому випадку не потрібно особливих підстав застосування, то в другому — необхідна їх чітка визначеність. Визначеність підстав застосування повною мірою реалізується в українському законодавстві тільки стосовно заходів покарання. Щодо інших примусових заходів, які використовуються для попередження злочинності, зокрема заходів безпеки, у цьому питанні про їх підстави дослідники не приходять до спільної думки. Так, наприклад, підставами правового примусу в індивідуальній профілактиці злочинів вважають:

- суспільно небезпечні діяння, передбачені законодавством;
- презумпцію, тобто юридичне припущення суспільно небезпечної поведінки певних суб'єктів;
- сукупність обставин, що визначають ступінь імовірності здійснення осо-

бою протиправних діянь або реальна можливість (небезпека) здійснення злочинів і інших правопорушень;

– сукупність достовірних даних, що належать до характеристики особи, її поглядів, прагнень, а відтак її вчинки, сфера спілкування, зв'язки [3, 89].

Звичайно, це не означає, що соціальна профілактика здійснюється без будь-яких правил, але ці правила встановлюють фахівці відповідного профілю — педагоги, психологи, економісти у вигляді методик і рекомендацій, а застосовувані заходи соціальної профілактики ніяким чином не обмежують прав людини.

Теоретична модель багаторівневих підстав застосування була розроблена для примусових заходів. Систему різнорівневих підстав утворюють, як мінімум, соціально-кримінологічні, нормативно-правові, фактичні (матеріальні) і організаційно-юридичні. Соціально-кримінологічну підставу примусових заходів попередження злочинності зумовлює необхідність захисту суспільства, конституційних прав і свобод громадян. Проблема використання примусу в боротьбі зі злочинністю полягає в тому, що, з одного боку, примус застосовується для захисту прав і свобод громадян, але з іншого боку — обмежує ці ж самі права й свободи. Використання примусових заходів як засобу забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства виходить із того, щоб здійснювалося запобігання меншою шкодою більшій [4, 17].

Правообмеження, які лежать в основі покарання і заходів безпеки, — змушене зло, заподіюване для уникнення більшого зла, загроза якого виходить від правопорушника. Крім загальних конституційних підстав застосування примусових заходів, що обмежують права та свободи людини, необхідна наявність відповідного закону, в якому конкретизуються фактичні підстави, умови й порядок застосування цих примусових заходів. Це можуть бути: 1) окремі положення закону; 2) кодекси, що передбачають, покарання та інші примусові заходи, кримінальне законодавство, законодавство про встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі; 3) окремі закони, що регламентують використання примусу, як, наприклад, Закони України «Про основи національної безпеки», «Про правовий режим надзвичайного стану». Третій рівень — матеріальна (фактична) підстава, тобто юридичний факт, з наявністю якого закон пов'язує виникнення, зміну й припинення управлінських правовідносин попередження. У тих випадках, коли джерелом підвищеної небезпеки є сама людина, матеріальними підставами можуть бути тільки неправомірні дії, в яких об'єктивується суспільна небезпека особи. Такими, наприклад, є підстави застосування примусових заходів медичного характеру, адміністративного нагляду та інші. Підставами для застосування є протиправні дії, що містять усі ознаки складу правопорушення. Щоб уникнути сваволі дуже важливо виходити із презумпції відсутності суспільної небезпеки особи доти, поки людина не проявила себе суспільно небезпечною своєю дією або діяльністю.

Професор Н. С. Таганцев узагалі відокремлює заходи попередження і припинення злочинних посягань від покарання, умовами їх застосування і частково змістом. Кримінальна відповідальність — ретроспективна відповідальність,

обов'язок зазнати певної шкоди і страждань за скоєне злочинне діяння. «Навіть у тих випадках, коли йдеться про припинення порушення, що відбувається, або вже скоєного порушення правоохоронюваного інтересу, для застосування заходів припинення посягання не потрібно встановлювати факту винності у скоєному, а досить виявити заборону скоєного. Наприклад, твори злочинного змісту, контрабандні товари — повинні бути виключені з цивільного обороту; душевнохворі і буйні особи, що вчинили вбивство, тілесні ушкодження, повинні бути взяті під охорону, поміщені в призначені для того приміщення; але всі ці заходи не входять до сфери покарання» [5, 136]. З іншого боку, за своїм змістом, характером заподіюваного обмеження або страждання ці заходи схожі з покаранням, унаслідок чого майже ототожнюються з ними: те ж позбавлення волі, те ж обмеження прав, той же майновий збиток.

Переглядаючи, однак, усю сукупність цих різноманітних заходів, можна зауважити між ними дві різні групи: до однієї належать заходи, застосовувані для попередження можливості настання шкідливих наслідків певних дій або усунення наслідків, які вже настали, а до іншої — заходи, застосовувані проти особи, що представляє небезпеку для громадського порядку й спокою. До числа таких заходів належать заходи, спрямовані на примусове усунення умов, що полегшують скоєння злочинних діянь; примусове усунення результатів, здобутих або створених злочинним діянням. Самі заходи можуть полягати у фізичній протидії здійсненню певних дій, у відібранні або знищенні предметів, в утриманні, затриманні або висланні осіб. Другу групу становлять заходи, які застосовуються органами влади щодо осіб, небезпечних для правового порядку, наприклад проти осіб, що не мають певного місця проживання, заходи, застосовані відносно осіб, що вчинили злочинні діяння.

Зрозуміло, що кардинально змінити ситуацію зі злочинністю можуть тільки глибокі соціальні перетворення. Однак не варто применшувати значення примусових заходів, без яких ці перетворення неможливі. Більше того, гідний вихід із кримінальної пастки, до якої людство себе загнало, «лежить у розширенні та поглибленні соціально-правового контролю над протиправною поведінкою, кримінологічного й кримінально-правового» [4, 19].

Кримінальне законодавство багатьох країн континентального та загального права є «двоколіїним», тобто передбачає одночасно й заходи покарання, і заходи безпеки. У цілому в застосуванні заходів виправлення та безпеки найбільш повно знайшли своє відображення мета ресоціалізації та превентивні функції. Так професор К. Лакнер вважає, якщо «в основі Кримінального кодексу лежить двоколійна система, в ній заходи безпеки поряд із покаранням складають другий основний тип правових наслідків. У той час як покарання обмежено принципом провини та переслідує превентивні цілі тільки в обмеженому обсязі, заходи безпеки служать захисту суспільства від небезпечного злочинця» [6, 78]. У кримінальному праві Німеччини «відновлення» поряд із покаранням і заходами безпеки розглядається як так звана «третя колія» кримінально-правового регулювання. Заходи безпеки — у кримінальному праві багатьох зарубіжних країн (США, Англії, Німеччини та ін.) застосовуються як

один із заходів кримінально-правового впливу поряд із покаранням. Переслідувана заходами безпеки мета попередження (превенції) досягається за допомогою або нейтралізації, або ресоціалізації індивіда.

Найпоширенішою помилкою є вживання терміна «заходи безпеки» у широкому розумінні, коли в його обсяг включаються й заходи відновлення, і заходи соціальної допомоги. Варто відмовитися від використання понять «заходи соціального захисту», «заходи захисту» і «заходи безпеки» як синонімічних понять, уточнити обсяг кожного з них. Отже, заходи безпеки — це вид попереджувального впливу, мета якого, за наявності зазначених у законі підстав, за допомогою примусового і тимчасового обмеження можливостей, попередити вчинення суспільно небезпечних діянь. Заходи безпеки виникли і використовуються з метою захисту суспільства і його членів від небезпечних зазіхань.

У кримінально-правовій науці деякі автори підставою застосування заходів безпеки називають «суспільну небезпеку», «небезпечний стан» та інші властивості особистості. Фактичною підставою застосування заходів безпеки в кримінальному законодавстві повинне бути саме суспільно небезпечне діяння, ознаки якого становлять об'єктивну сторону злочину, тому що тільки в діянні може виявитися, об'єктивуватися суспільна небезпека особи. Гарантією від сваволі повинна стати презумпція відсутності суспільної небезпеки особистості. Доти, поки ця якість не виразилася в діянні, не можна застосовувати певний вид заходу безпеки, передбаченого кримінальним законом.

Соціальна профілактика здійснюється методами, не пов'язаними з примусом, наприклад матеріальним стимулюванням, переконанням. І навпаки, в основі заходів юридичної відповідальності та заходів безпеки лежить примус. Причому механізм відповідальності передбачає включення внутрішніх, морально-психологічних процесів, у той час як у механізмі регуляції за допомогою заходів безпеки задіяні зовнішні фактори, що обмежують можливість здійснення суспільно небезпечних дій. Для цього створюються ситуації, в яких здійснення суспільно небезпечних дій фізично неможливе (спеціальна конфіскація предметів контрабанди, коштів, здобутих злочинним шляхом); здійснюється виключення профілактованого зі сфери відносин, суб'єктом яких він становить підвищену небезпеку (заборона займатися певною діяльністю); примусове включення особи в систему суспільно корисних відносин (обов'язок пройти курс лікування).

В обсяг заходів соціального захисту від злочинних посягань включають і заходи покарання, і заходи безпеки, і заходи соціальної адаптації. «Проблема полягає в тому, щоб опанувати всіма способами, — пише М. Ансель, — за допомогою яких боротьба зі злочинністю може бути ефективно організована, маючи на увазі соціальний інтерес і не зневажаючи в той же час інтересами особи. З цього погляду... покарання й заходи безпеки можуть виявитися рівною мірою корисними» [7, 15].

Вищенаведені доводи свідчать про доцільність введення до кримінального законодавства нормативного закріплення інституту заходів безпеки як одного

з наслідків скоєння злочину. Варто передбачити всі різновиди заходів безпеки та розробити норми щодо умов та загальних засад призначення заходів безпеки в кримінальному праві. Цей інститут повинен знайти адекватне відображення в кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві, що дозволить більш чітко визначати підстави, межі й наслідки обмеження прав і свобод громадян за допомогою заходів захисту, тобто примусового обмеження поведінки фізичних і діяльності юридичних осіб, яке застосовується за наявності зазначених у законі підстав і має метою запобігання вчиненню злочинного посягання в майбутньому.

Література

1. *Всеобщая декларация прав человека / Организация Объединенных Наций // Официальные отчеты первой части третьей сессии ГА, А/810. — С. 39–42.*
2. *Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью. — М.: Юристъ, 2003.*
3. *Червошкин А. С., Уткин В. А. Развитие специально-предупредительных мер не карательного характера в уголовно-правовых институтах, не связанных с лишением свободы // Правовые вопросы борьбы с преступностью. — Томск, 1985.*
4. *Щедрин Н. В. Меры безопасности в системе предупредительной деятельности // Вопросы уголовной политики. — Красноярск, 1991.*
5. *Таганцев Н. С. Уголовное право (Общая часть). Ч. 2. — Изд. перераб. и доп. по изд. 1902 г. — М., 2003.*
6. *Голованова Н. А., Еремин В. И., Игнатова М. Л. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: Учеб. пособие / Под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. — М.: Омсга-Л, Ин-т междунар. права и экономики им. А. С. Грибоедова, 2003.*
7. *Ансель М. Новая социальная защита (гуманистическое движение в уголовной политике). — М., 1970.*

УДК 343.9:343.533

Д. П. Альошин, М. В. Рудик

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБУТУ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЮ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У більшості країн розвиток законодавства про персональні дані і захист комп'ютерної інформації припадає на 1980-ті рр. У цей період були сформовані норми, пов'язані з обов'язковою реєстрацією автоматизованих банків персональних даних, та криміналізовані діяння, пов'язані з несанкціонованим доступом до збереженої в них інформації. При цьому законодавець переважною більшістю країн установив покарання за розкрадання з автоматизованих інформаційних систем охоронюваної інформації персонального характеру. З урахуванням зростання ролі комп'ютерних інформаційних систем у житті суспільства, збільшення масштабів їх використання для обробки інформації з обмеженим доступом в органах державної влади і управління, особливо в комерційних структурах і установах, популярності глобальних комп'ютерних мереж Інтернету стає нагальною потреба захисту цих систем та накопиченої інфор-

© Д. П. Альошин, М. В. Рудик, 2006